

Статья посвящена рассмотрению архитектурных пейзажей периода получения художественного образования в ведущих академиях очерченного периода художниками, творческая судьба которых связана с искусством Прикарпатья. Анализируется творчество очерченного периода, в частности большое внимание уделено выявлению и определению специфики трактовки и тематики архитектурных мотивов.

Ключевые слова: художественные студии, архитектурный пейзаж, Прикарпатья.

The article is devoted to the problem of the architectural landscapes of the art studios' periods in the leading art academies of the specified period of time of artists who are related to the Precarpathian region. The creative achievements of that time are analyzed. Great attention is paid in particular to identifying and defining of the specific interpretation of architectural motifs and themes.

Key words: art studios, architectural landscape, the Precarpathian region.

УДК 791.83.01:03

Світлана Шумакова

ХАРКІВСЬКИЙ ЦИРК: ЕКСПЛІКАЦІЯ ТЕНДЕНЦІЙ І КАНОНІЧНІ ОСНОВИ

Цирк у Харкові, який є одним з центрів, що генерують розвиток українського національного циркового мистецтва, раніше не був предметом спеціального наукового вивчення, тим більше в еволюційному русі форм. У статті здійснено спробу виявлення тенденцій розвитку мистецтва манежу в контексті творчих пошуків харківських майстрів.

Ключові слова: циркове мистецтво, тенденції, канонічність, традиції, новації, еволюція, майстри манежу.

У сучасній дійсності індустрія розваг зайняла положення культурного мейнстріму. Циркове мистецтво, відмінні риси якого – екстраординарність, ризик, видовишна варіативність і тональність невичерпних веселощів, неоднозначно вбудовується в нього. Сьогодні в культурно-історичній ситуації України, на відміну від відносно недавніх радянських часів, циркове мистецтво не відчуває себе належним чином культурним авангардом, програючи нерівну конкурентну боротьбу за глядача всюдисущому телебаченню і шоу-бізнесу.

Слід сказати, що вітчизняне мистецтво манежу, породжене «золотим століттям» радянського цирку, який, як зазначає видатний теоретик циркового мистецтва С.М. Макаров, добившись самобутності, «як диво скорив світ», ставши прародителем національних цирків країн СНД і зразком, який і сьогодні наслідують колеги за кордоном, спрямоване зараз до того, щоб, як радянські першопрохідці арени, демонструвати цирковому світу свій неабиякий талант і креативність.

Одним з провідних центрів циркового життя, на думку фахівців, як сучасної України і СНД, так і усього СРСР в минулі роки, вважається Харківський цирк. Не буде великим перебільшенням відзначити те, що коло харківських творчих односторонців є свого роду двигуном у безперервному пошуку і створенні драматургічних і технологічних новаторських «ходів», що дозволяють цирку Харкова займати позиції лідера в цирковому сегменті вітчизняної культури.

Харківський цирк завжди був і залишається активним творчим організмом, в радянський період – вважаючись у артистів дуже престижним робочим майданчиком, на сучасному етапі – успішно прагнучи цю тенденцію зберегти. Харків'яни могли бачити на рідному манежі не лише усіх зірок радянських часів, але й зарубіжних циркових метрів. Сьогодні на цьому манежі виступають кращі українські і російські артисти, що представляють вітчизняну школу циркового мистецтва, а також усі гастролери з близьких і далеких країн.

Цирк Харкова, отримавши статусу постановочного (другий в Радянському Союзі після Московського), обумовлює еволюцію вітчизняного циркового мистецтва, динаміку якій задає безперервний харківський «конвеєр творчості». Саме у Харкові з'явилася ціла низка видатних атракціонів, що здобули світове визнання, і свого часу здійснено найважливіший крок в еволюції циркового мистецтва, що визначає характерні шляхи розвитку національного цирку – створено Перший український національний колектив.

Харківський цирк перебуває в постійному пошуку нових форм вираження, нових змістовних критеріїв видовища, що висуває актуальні теоретичні завдання стосовно осмислення еволюції циркового мистецтва в контексті творчих шукань його майстрів манежу. Вищевикладене становить мету статті.

Під час вивчення історіографії вітчизняного циркового мистецтва було з'ясовано, що наукових джерел, що безпосередньо досліджують історію розвитку Харківського цирку, на сьогодні поки немає. Багато тем, пов'язаних з його проблематикою, ще чекають на своє розроблення. Роботи А.З. Житницького [5] і А.В. Курінної [9] фрагментарно торкнулися названої теми. Публікації в харківській періодиці, що висвітлювали циркову тему, переважно носять рецензійний, описовий характер. Стаття ґрунтується на загальнотеоретичному значенні циркового мистецтва і мистецтвознавчому осмисленні цього феномену, яке спирається на роботи теоретиків-циркознавців: В.О. Барінова [1], В.О. Владімірова [2], Ю.А. Дмитрієва [3; 4], А.З. Житницького [6; 7], Є.М. Кузнєцова [8], С.М. Макарова [10], М.І. Немчинського [11; 12], В.Н. Сергуніна [13; 14] та інших.

Творчі дослідження харківських майстрів, в чому неухильно вимагається глибоке розуміння специфіки циркової виразності, формують своєрідну «лабораторію», що досліджує мову мистецтва манежу – трюк, на основі якого народжується образ, що, власне, і окреслює непорушний канон цирку [8, с. 426]. Саме в Харкові існує єдиний в Україні постановочно-репетиційний тандем Нового і Старого цирків, а також свого часу засновано філію Всесоюзної дирекції з підготовки програм, атракціонів і номерів (єдина у вітчизняному просторі), що обумовлює можливість формування нових художніх принципів і підходів, режисерських прийомів образно-естетичного обґрунтування природи трюку.

Як встановлено, постановочні рішення С.М. Однопозова, В.С. Гамерова, Є.М. Зіскінда, О.А. Житницького, чії імена історія вписала в еволюцію вітчизняного цирку, можна охарактеризувати націленістю на пошук у канонічній версії ознак актуального часу, чи то трюкова зв'язка, пластичне рішення, композиція, музика або костюм. Ставши сьогодні звичними, деякий час назад вони були дискусійними і новаторськими (це відображають атракціони і номери, наведені нижче). У Харківському цирку включення їх у реєстр загальноновизнаних режисерських ходів завжди було нерідким явищем, і надалі ці художні методи запозичувалися іншими.

Підкреслимо, що актуальний цирк новітнього часу має бути, або, як стверджує В.В. Сергунін, принаймні виглядати оновленим і різноманітним. Проте історія еволюції основних циркових жанрів не надає підстав очікувати найближчим часом появи принципової новизни на манежі. Структура основних жанрів цирку, так чи інакше, склалася і «комори інновацій» в такому давньому мистецтві, як цирк, не бездонні. Поява абсолютно нового в цирку – крайня рідкість. Те, що глядач сприймає як нове, часто є перестановкою, рекомбінацією відомих доданків, що вже містяться в жанровій структурі цирку, яка сама практично не змінюється. Знахідки, якщо вони і трапляються сьогодні, наявні, головним чином, усередині жанрів. (За останні півстоліття найбільш яскраві інноваційні прориви подібного толку були пов'язані з появою «Російська палиця» і «Скакалки», строго кажучи, піджанрів) [14, с. 67–68]. У нинішній цирковій ситуації з авторськими правами «усі тягнуть у всіх» і визнання авторського пріоритету поки поза законом.

Це дослідження виявило низку видатних атракціонів, що розробили і затвердили нові художні принципи, і які були створені в Харкові: «Білі тигри» Сарвата Бегбуді, «Тигри, ягуари і верблюди» Нікити Кочакова, «Ведмеді і сивучі» Валерія Чугунова, «Ведмеді» Степана Денисова, «Джигіти» Хакіма Заріпова, «Джигіти» Ірбека Кантемірова, «Підкидні дошки» Валентина Пузакова, «Гімалайські ведмеді» Луїджи Безано, «Леви» Ольги Борисової, «Африканські леви-велетні» Миколи Сквирського, «Атлет і лев» Віктора Ярославцева, «Серед хижаків» Вальтера Запашного, «Екзотичні тварини» Степана Ісаакяна, «Ілюзійний атракціон» Анатолія Фурманова та багато інших, які здобули світове визнання.

Особливо слід виділити надзвичайно видовищний інноваційний атракціон «Незвичайна олімпіада» Віталія Пузакова, присвячений Московській Олімпіаді-80, в якому спочатку гімнасти демонстрували свою майстерність, а за ними вперше абсолютно усі трюки повторювали ведмеді, викликаючи неймовірне захоплення глядачів.

Інноваційне зерно в еволюцію вітчизняного цирку, в свою чергу, внесли індивідуальна манера і власний неповторний стиль роботи з левами в атракціонах «Коло сміливості» та «Вища школа верхової їзди» Ірини Бугримової – першої жінки-дресирувальниці хижаків [15, с. 74].

Крім того, в період, коли на манежі панувала механіка, було створено унікальний повітряний атракціон «Політ на санях з-під куполу цирку» Олександра Буслаєва і Ірини Бугримової, низку номерів екстра-класу Петра Маяцького (Лео Маро): «Ренське колесо на перші», «Куля сміливості», «Мотогонки по похилому треку», «Римські гладіатори», «Римські кільця», «Перш» та інші, а також пізніше атракціон його дочки Марини Маяцької «Африканські гепарди і чорні тер'єри».

Останніми роками в Харкові були підготовлені нові атракціони: «Дресировані леви» артистів Олексія та Вероніки Пінко, присвячений пам'яті Ірини Бугримової, «Повітряний політ» Сергія Манчука, «Повітряний політ» Станіслава Коваленка, «Партерний політ» Сергія Шаталова, «Політ без сітки» Михайла Севрюкова, «Гра з хлистами Зорро» і «Вільна дресура поні» Андрія та Ольги Спектор, «Акробати на батуті» Євгенія Захарова та інші, художньо-естетичну змістовну яких можна характеризувати як спрямовану до відповідності класичним зразкам вищезазначених атракціонів.

Виявлено, що «стара» мова «золотого століття» радянського цирку продовжує життя і набуває нових інваріантів свого сенсу, що створюються харківськими творцями. Феномен циркового мистецтва, що побачило світ у Харкові, – явище, яке безперервно і безупинно еволюціонує, що ілюструє естетико-стильова форма циркових номерів, атракціонів і програм різних часів, які, в деякому розумінні, являють собою фіксацію періодів динаміки розвитку цирку, іншими словами, своєрідну моментальну фотографію свого часу – як, наприклад, згадана «Незвичайна олімпіада» Віталія Пузакова.

Головним завданням майстрів харківського манежу методологічно затверджено збереження циркових традицій, спадкоємність циркової культури попередників. Перманентна актуальність цього завдання є запорукою збереження канонічних основ мистецтва цирку.

Аналізуючи видовищний потенціал витворів циркового мистецтва, народжених у різні періоди на арені Харкова, можна стверджувати, що харківський манеж виступає свого роду «охоронцем» його деякого «еталону», який визрів у «стихії неоднозначності» становлення сучасного українського цирку, коли домінуючою в ньому визначалася тенденція спрощення трюку і зниження канонічної виразності, відображеної в створенні образу досконалої людини [3, с. 306]. Це зовсім не означає постійного звернення в процесі творчих пошуків харківських майстрів до чистоти відтворення згаданого еталону без будь-яких змін у подальших варіаціях манежної роботи, скоріше навпаки – зухвалий експериментальний підхід. Так, здійснюється перехід з системи, позначеної канонічною, точніше класичною формою виразності, в абсолютно нову художньо-естетичну систему, що вибудовується на основі введення новачій технологічного, технічно-трюкового, драматургічного і образотворчо-виразного характерів. Зокрема, це переконливо відображено, наприклад, у програмах останніх сезонів: «Магія цирку», «Карнавал хижаків», «Наш світ – манеж», «Травневий зорепад», «Леви і тигри», особливо необхідно відзначити програму – «Фонтани ювілейних чудес», в якій *вперше в історії цирку* представлений унікальний манеж-трансформер.

Резюмуючи, сформулюємо наступне.

Аналіз програм останніх років визначає стійку тенденцію до підвищення формотворної і змістовної складових у витворах досліджуваного цирку (інтенсивне використання видовищних інноваційних прийомів: варіативності світла, витонченої роботи кольору, рідкісне сьогодні переважає живої оркестрової музики, спецефекти, особливо в цьому ряду слід виділити вищезгаданий манеж-трансформер і шоу п'ятисот фонтанів).

Розгляд принципів драматургічної побудови вистав декількох останніх сезонів виявляє їх підлеглість загальним законам драматургії, що є критерієм оцінки гідного рівня їх художньої цінності. Переважну більшість програм відрізняють точність і вивіреність драматургічної структури, виразність втілення її першооснови – художнього образу.

Вищезазнані положення дозволяють нам визнати – сучасне циркове мистецтво, народжене в Харкові, відрізняє високий естетичний статус.

Таким чином, сьогодні на манежі Харкова склалися два умовно окреслених підходи до освоєння циркової традиції. Розглядаючи вектори, що задають їх динаміку, можна позначити відцентрову і доцентрову тенденції, що визначають процес творчого пошуку харківських майстрів.

Перша спрямована назовні: від автентичної традиції – до індивідуальної, і за своєю суттю, авторської творчості. При цьому артист дотримується звичних стереотипів існуючої циркової практики, або в процесі постійного особистого пошуку створює оригінальну власну версію,

використовуючи нові творчі прийоми – як, наприклад, Ірина Бугримова або Костянтин Берман та інші.

Друга тенденція – в певному сенсі, охоронна, спрямована углиб традиції, до глибшого і тоншого опанування мови циркового мистецтва, філігранного володіння його законами, до спадкоємності циркової культури в усій багатогранності її художніх форм і спрямованості до досягнення рівня виконавчої майстерності, яка перебуває на межі людських можливостей. Одним з найзначніших прикладів минулого можна вважати Ернесто Растеллі, а сьогодення – акробатів на підкидних дошках «Стиляги» під керівництвом Євгенія Захарова та ін.

Дослідження процесу опанування мови трюкової традиції на прикладі харківських постановочних рішень виявляє їх різнорівневі підходи до цієї проблеми. Це і драматургічна, і естетико-стильова складові, і активна дифузія інновацій.

Необхідно відзначити, що Харківський цирк є неабияким творчим явищем у вітчизняному цирковому просторі, якому притаманні власні художні відкриття, авторські розробки і традиції. На манежі Харкова були створені програми, атракціони і номери на рівні європейських і світових класичних зразків.

1. Баринов В. А. Основы творчества в цирке / В. А. Баринов // Вестник МГУКИ. – 2005. – № 4. – С. 66–73.
2. Владимиров В. А. Цирк как феномен культуры: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. искусствоведения: спец. 17.00.01 «Театральное искусство» / В. А. Владимиров. – М., 1986. – 23 с.
3. Дмитриев Ю. А. Прекрасное искусство цирка / Ю. А. Дмитриев. – М. : Искусство, 1996. – 528 с.
4. Дмитриев Ю. А. Цирк в России (от истоков до 2000 года) / Ю. А. Дмитриев. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 655 с.
5. Житницький А. З. Актуальные проблемы теории драматургии цирка: Драматургия коверной клоунады – генезис, эволюция, типология, композиционные приемы и современное состояние: дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.01 / А. З. Житницький. – М., 1985. – 182 с.
6. Житницький А. З. Циркове мистецтво як складова частина української культури / А. З. Житницький, О. А. Житницький // Культура України: зб. ст. – Х., 1996. – Вип. 3. – С. 193–197.
7. Житницький А. З. Душа цирка – традиція / А. З. Житницький // Сов. эстрада и цирк. – 1987. – № 7. – С. 10–11.
8. Кузнецов Е. М. Цирк: Происхождение. Развитие. Перспективы / Е. М. Кузнецов. – Москва ; Ленинград : ACADEMIA, 1931. – 448 с.
9. Курінна Г. В. Драматургія циркової вистави в контексті карнавально-сміхової культури: Дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Г. В. Курінна. – Х., 2007. – 237 с.
10. Макаров С. М. Шаманы, масоны, цирк: Сакральные истоки циркового искусства. Изд. 2-е / С. М. Макаров. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 280 с.
11. Немчинский М. И. Постановочный цирк. Образное осмысление циркового номера: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. искусствоведения: спец. 17.00.01 «Театральное искусство» / М. И. Немчинский. – М., 1975. – 15 с.
12. Немчинский М. И. Цирк России наперегонки со временем: Модели цирковых спектаклей 1920-1990-х годов / М. И. Немчинский. – М. : ГИТИС, 2001. – 462 с.
13. Сергунин В. В. Актуальные проблемы создания образа на манеже советского цирка (на примере номеров спортивно-акробатических жанров): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. искусствоведения: спец. 17.00.01 «Театральное искусство» / В. В. Сергунин. – М., 1985. – 25 с.
14. Сергунин В. В. Современный цирк. Поиск смыслов / В. В. Сергунин // Процирк. – 2005. – № 5. – С. 66–69.
15. Цирковое искусство России: Энциклопедия / Редкол.: М. Е. Швидкой, Г. В. Белякова, Н. Д. Гаджинская и др. Сост.: В. В. Кошкин, М. С. Рудина, Р. Е. Славский. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 480 с.: илл.

Цирк в Харькове, являющий собой один из генерирующих развитие украинского национального циркового искусства центров, ранее не был предметом специального научного изучения, тем более в эволюционном движении форм. Статья осуществляет попытку выявления тенденций развития искусства манежа в контексте творческих поисков харьковских мастеров.

Ключевые слова: цирковое искусство, тенденции, каноничность, традиции, новации, эволюция, мастера манежа.

The circus in Kharkiv, being one of generating development of the Ukrainian national circus art of the centers, wasn't earlier a subject of special scientific studying, especially in evolutionary movement of forms.

Article carries out attempt of identification of tendencies of development of art of an arena in a context of creative searches of the Kharkiv masters.

Key words: *circus art, tendencies, canonicity, traditions, innovations, evolution, masters of an arena.*

УДК 747

Наталія Вичегжаніна

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ

У статті розглянуто історичний розвиток екологічного проектування, вказані причини, які призвели до екологічно незадовільної ситуації. Виділено основні етапи в зміні ставлення суспільства до природи та її місця в його житті. Показано позитивні та негативні чинники, які впливали на проектування відносно екології предметно-просторового середовища. Відзначено розвиток екологічного проектування на сучасному етапі, існуючі концепції екологічно орієнтовані у сфері проектування.

Ключові слова: *екологічний фактор, проектування, предметно-просторове середовище, екологічна стабільність, енергоефективність, природний ресурс.*

Кінець XIX і XX століття ознаменувався вступом людства в постіндустріальний етап розвитку суспільства, в якому провідну роль займає розвиток науки і техніки. Природа та її ресурси стали використовуватися в якості невичерпного ресурсу для досягнення прогресу. Така позиція призвела до негативних наслідків, зокрема до порушення екологічного балансу і виснаження природних ресурсів, що в першу чергу шкодить здоров'ю і комфорту людини. У сучасному світі, особливо актуальним є питання екологічності навколишнього середовища, особливо предметно-просторового середовища. У зв'язку з істотним погіршенням екологічної ситуації в містах, провідні архітектори та дизайнери все більшу увагу стали приділяти екологічним принципам у проектуванні.

У питанні створення екологічно позитивного простору важливим є дослідження історичного досвіду екологічного проектування. Так як в традиційних способах організації предметно-просторового середовища і будівництві для певної місцевості закладені екологічні принципи проектування, які не суперечать природному оточенню і кліматичним умовам. У період, коли наука і техніка не були так розвинені, людина була змушена жити в гармонії з природою, пристосовуватися до природних умов, клімату і відповідно організовувати зовнішній і внутрішній простір. На сучасному етапі звернення до попереднього досвіду є актуальним для того, що б на його підставі формулювати принципи в проектуванні, які будуть дієвими сьогодні.

Мета статті – розглянути та проаналізувати історичний досвід та етапи розвитку екологічного проектування. Виділити найбільш важливі і рубіжні аспекти у розвитку проектування з екологічної точки зору.

Проблема історичного розвитку проектування, зокрема й екологічного, присвячено багато праць і досліджень. Питаннями еколого-культурного аспекту займалися такі вчені як Кондратьєва К. А., Генисартский, В.Ф. Сидоренко та інші. Питаннями історичного розвитку архітектури і проектування предметно-просторового середовища займалися А.Л. Гельфонд, А.В. Бунін, В.І. Пілявський, А.В. Іконников, Е. Цайдлер, К. Фемптон та ін. Екологічні аспекти в проектуванні освячені в роботах В.К. Лицкевича, Ю.Д. Губернського, В.П. Князевої, Ю.А. Табунщикова, В.П. Казачеева. Незважаючи на велику кількість досліджень даного питання екологічний аспект у проектуванні предметно-просторового середовища потребує глибшого дослідження щодо сучасної ситуації для більш об'єктивного аналізу і практичних пропозицій, які будуть актуальні на даному етапі і в майбутньому.

Стаття виконана відповідно до плану підготовки кадрів вищої кваліфікації та планів науково-дослідної роботи Київського інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука.